

On birinji söhbet: Geçmiş edebiýatymyz. Magtymguly. Görogly

Category: Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Söhbetdeşlik, Sözler
написано kitapcy | 22 январа, 2025

On birinji söhbet: Geçmiş edebiýatymyz. Magtymguly. Görogly

ON BIRINJI SÖHBET: Geçmiş edebiýatymyz. Magtymguly. Görogly

OSMAN ÖDE. Men «Türkmenistan kommunisti» žurnalynda işleýän wagtyň saňa žurnal üçin Pyragy barada makala ýazyp bermegiňi haýyş edipdim. Senem: «Magtymguly, sen kim?» atly makalany ýazypdyň. Magtymgulyň seniň döredijiligiňe eden täsiri nämelerden ybarat?

NOBATGULY. Sen meniň ähli syrymy paş etdirjek bolýaň-ow... Men gönimden gelsem, Magtymgulyň 250 ýyllyk ýubileýiniň öňýany doly okadym. Oza! Ýewropa poeziýasyna berlip, şol poeziýadan başga poeziýa bardyr öýtmändigim. Magtymguly birneme didaktik bolup görnerdi... Pyragyny giç, ýagny orta ýaşda okanyma gynanamok. Magtymguly poeziýanyň hudaýy, ony şahyrlaryň hatarynda agzamak bolmýar. Hatda dana alymlarymyz hem Pyragyny ulaltjak bolup Gündogaryň beýik şahyrlary – Nyzamy, Ferdöwsi, Sagdy, Rudaky, Jany ýaly şahyrlaryň yzyndan sanaýar. Beýtmek ýalňyş. Magtymguly şahyr diýilýän milletden has beýik. Oňa keramata sereden ýaly seretmeli. Senem onuň, hiç bolmanda, pygamber derejesinde görýärsiň!

OSMAN ÖDE. Ýadyňdamy, «Görogly» hakda makalaň ýazylmagyna-da men sebäp bolupdym. Eger, makalany şu gün ýazan bolsaň, nähiliräk ýazardyň?

NOBATGULY. «Kommunist» žurnalynda işleýärkäň, «zakaz» boýunça ýazylan şol makalany seniň doly geçireniň bilen, Ata Yklym goluny goýany bilen, barybir, baş redaktor opuryp-opuryp

kesipdi. Gynanýan, makalanyň originalyny saklamandyryn. Men şu gün ol makalany ýazsam, düýplüräk ýazardym, özem makala görnüşinde däl-de, «Görogly» romanyňa giriş sözi hökmünde. Meniň tersiräk pikirlenýänimi sen bilýäň ahbeti. Men niije ýyllardyr şu «Göroglyny» ýañadan işlemek pikiri bilen ýaşaýaryn. Esli ýyllap bi pikir içimde ogryn ýaşady, aýtmaga utanyp gezdim. Ahyram, belli karara geldim. Men hem halkyň bir ülüşi ahyry! Men ony ýañadan işlejek! Goý, oňlamadyk külümi çykaryp tankytlasyn, oňlan bolsa okasyn. Şoňa şu mahal şertem döredi. Ýagny ony çap etdirip biljek.

OSMAN ÖDE. Eposy gaty köp okanyňy bilýän.

NOBATGULY. Gaýta-gaýta okamagam däl, men ol eser bilen keselledim. Men bir mahallar Kiçi Garlydan, Nobat bagşydan, Ödenýazdan, Gurt Ýakupdan başga bagşyny diňläp hem bilmezdim. Soň Magtymguly Garly meniň üçin iň uly bagşa öwrüldi. Özem Göroglynyň goşgularyna aýdan aýdymalary bilen. Häzir Göroglynyň haýsy aýdymyny kim aýtsa, parhy ýok, diňlemän bilmeýän.

OSMAN ÖDE. «Görogly» eposynyň Nagym Aşyrow we beýleki alymlar tarapyndan işlenen kitabyňy okap bolanok, sebäbi Göroglyny ideologiýamyza getirjek bolup ýoýupdyrlar. A.Pälwan bagşynyň dilinden ýazylyp alnany welin, gaty gowy. Sen onsoň beýle keramatly kitaba neneň el urup biljek? Ol kitaba goşan zadyň goşulman durar öýdüp gorkaňokmy?

NOBATGULY. Gorkýan, gaty gorkýan. Emma Daşhowza baryp, dessançy bagşylary diňläp gör, olaryň her biri özüçe aýdýar «Göroglyny». Özem gaty tebigy. Dogry, ýaş bagşylaryň köpüsi indi dessany kitapdan öwrenip aýdýar, bu gynançly fakt. «Görogly» eposynyň awtorynyň hökman bolandygyna ynanýaryn. Köp alymlar ony Aşyk Aýdyň ýazandyr öýdýärler. Men ony Sapar Köse ýazandyr diýip çaklaýan. Sen meniň wawwaly ýerimden basdyň, şonuň üçin men köp gürlärim, ýöne, saklanaýyn hem şu zatlary aýdaýyn; «Görogly» eposy awtorynyň bardygyna garamazdan, halkyň eposy – ony döredýän halk. «Görogly» ösýän epos, ony şu ýyl bir bagşynyň dilinden ýazyp alsaň, «Görogly – 95» – Pylan

bagşynyň aýtmagynda» diýip çykarmaly. Sebäp, il goşsa, gowy zady goşýar... Men eposy işlänimde, esasan, bagşylar tarapyndan onuň sýužetinde ýitirilen, içgin seretseň, ýiten ýerem, ýiten bölegem görnüp duran zatlary goşmakçy... Belkem, «Görogly» öňküsiçe bolmaz, belkem... Ýöne şu arzuwyna ýetmän ölsem, dünýäden armanlyja gitjekdigimi bilip goý...

OSMAN ÖDE. Aga jan, hem o dünýä, hem bu dünýä bir haýyşym bar?

NOBATGULY. Aýt, inim, haýyşyňy, seniň haýyşyňy bitirmesem bolmaz.

OSMAN ÖDE. Alty Garlyýew «Görogly» hakda çeper film döretmek isläpdir. Asyl ssenariý ýazmaga başlansoň, ýarawlygynyň ugry bolmandyr. Ussada: «Sen, iň gowusy, Göroglada degme» diýipdirler. Ussat gaty yhlas edipdir. Ýöne arzuwyna ýetip bilmän gidipdir. Nury Halmämmed ömrüniň ahyrynda Görogly hakda uly saz eserini döretmäge başlapdyr. Oňa: «Sen Görogly hakda ýazma, iň gowusy, başga bir zat hakda ýazaý» diýipdirler. Görogly hakda ýazmaga başlansoň, onuň saglygy pese gaçyp ýogalyppdyr. Gurbannazar Ezizowam «Görogly» operasyny soňlap bilmän, şu ýagdaýa düşdi. Ahmet Bekmyratdan men haýyş etdim: «Akga, Görogludan başga tema gutardymy, ýazjak bolsaň. Ýazma şo hakda. Şo hakda ýazana bir zat bolýar» diýdim. Ol: «Osman, Göroglynyň setirleriniň aňyrsynda simwollarynda türkmeniň taryhy ýatyr, ony ýazmasam, halkyma hyýanat etdigim bolar» diýdi. Görogly hakdaky düýpli işini soňlap bilmänem bu dünýä bilen hoşlaşdy. Akmyrat Şire ikimiz iki ýerden diýdik: «Görogly hakda bir zat ýazjak bolan adamyň soňy ölüm bilen gutarýar. Sen, iň gowusy, aramyzda ýaşa-da ýör» diýdik. Ýok, ol Görogly hakda ýigrimi seriýaly telefilmiň ssenarisini ýazmaga girişdi...

NOBATGULY. Sen Görogly hakda ýazma diýjek bolýaňmy? Seniň ýokarky spisogyňa girmek, erbed-ä däl eken...

OSMAN ÖDE. Özüne erk edip bilmän, arak içýän dostlarymyz bar. İçip infarkt-miokarda alanlaram ýok däl. Dünýäniň ajaýyp

şahyrlaram şol nogsandan halas däl. İçgi, keýpi-sapanyň döredijilige täsiri baradaky pikiriň nädir?

NOBATGULY. Hawa, içgi şahyr-ýazyjylaryň, hudožnikleriň, kompozitorlaryň kiçi-girim keseli däl. Hatda Magtymgulam:

Magtymguly, çeker başa pyýala,
Pyýala joş urup çöker hyýala...

– diýýär. İçgi meselesine bir söz bilen jogap berip bolýar. «Sen maňa içmän beýik şahyr bolan ýekeje şahyryň adyny aýt, men saňa weýran bolup içip, ajaýyp şahyr bolan ýüzlerçe şahyry aýdaýyn!» Wessalam! Ýöne bu pikirden ýaşlar ters görelde alar. Onsoňam, şahyrlar içmeli diýip, şahyr bolup bilmän gözümiziň alnynda näçe sany oglan içgä özüni berip sandan çykdy. İçgi bilen poeziýanyň asla köprüde galtaşan ýeri ýok. Men öz tejribämdenem aýdyp biljek. Bir gün içseň, bir hepde goşgy ýazyp bolmaýar, ýazsaňam, öz derejäňden gowşak ýazýarsyň. Emma içgi şahyra, ýuka ýürekli şahyra bir salym özüni unutmaga, dünýäni unutmaga gerek bolmagy mümkin. Emma «içseň ýazylýandyr» diýen pikire uýmak, öte ýalňyşlyk!

OSMAN ÖDE. Aýdýanlaryň bilen ylalaşýaryn. Ýöne, köpleriň ýalňyşlygy bu ýerdäki «içmek, serhoşluk» ýaly sözlere gönümel manysynda düşüňänliginde bolaýmasa. Biziň klassyky poeziýamyzda şerap içmek, serhoş bolmak, örän köp şahyrana manylary, öwüşginleri aňladýan öwürümler ahyryn. Has öňki poeziýamyz – «Görogly», XVIII asyr türkmen şahyrlarynyň döredijiliginde olaryň nähili many-öwüşginiň bolandygy belli bir derejede aýdyňlaşdyryldy. Ine, XIX asyrdaky poeziýamyzda welin, munuň üýtgeşik taraplary açylypdyr. Şu asyrda, meniň pikirimçe, poeziýanyň gaty güýçli suratda dünýewileşmegi başlanýar. Munuň özi taryhy faktlaryň poeziýa güýçli suratda ornaşmagynda-da görünýär. Seýdi, Zelili, Mollanepes, Mätäji – bularyň ömrüne, döwrüne dahylly sosial, harby wakalaryň köpüsi şol durşuna poeziýa girip gidýär. Öň Magtymguluda diýäýmeseň, beýle hadysa poeziýada seýrek eken.

Poeziýanyň dünýewileşmegi başga bir möhüm zatda – söýgi

lirikasynda erotikanyň güýçlenmeginde görünýär. Umuman, lirizm güýçli ösüpdür. Erotiki motiwleriň güýçlenmegi hem ýygylaşmagy sygyrlaryň lirizm häsiýetini artdyrýar. Söýgi duýgusyndan serhoş bolan liriki gahrymanyň ünsüni magşugyň ten gозellikleri özüne çekýär. XIX asyryň iň uly şahyrlarynyň biri Keminäniň goşgularynda şeýle tendensiýa hasam güýçli duýulýar. Liriki gahrymanyň bar aladasy gözeliň synasynyň syrly taraplary. Şunda şahyr duýgulardan doly, täsirli ajaýyp detallary tapmany başarýar.

Ak göwsüň üstünde mämäň ýellener...
Goýnuň pasly-bahar, açykdyr ýakaň,
Ak mämäňe çybyn gondy oglankaň,
Ulalaňda yzy mälím, Akmeňli.

Şeýle zatlardan ýaňa şahyryň başy aýlanýar, ol serhoşlyk hetdine ýetýär. Munuň özi duýgularyň möwç urmasy, erotiki tijenmeleriň beýan edilmegidir. Gözeliň açyk ýakasy şahyryň ýüregini üýtgedýär. Açyk ýaka – signal, duýduryjy alamat. Oňa gözi düşen pursatyndan aşygyň göwnüne ol ýakaň aňyrsyndaky özüne çekiji, serhoş ediji synanyň özi ýada düşýär. Keminede bu hakda ýörite bir goşgy hem bar. Onuň ady «Gyz, mämeleriň». Şeýle goşgulary ýekelikde bolaýmasa, adamyň ýanynda ýüzüňi gyzartman okamak mümkin däl. Çünki, onda örän intim zatlar aýdylýar. Elbetde, aşygyň söýgi hyjuwynyň ony öz erkine goýmaýanlygy düşnükli zat. Onsoň, ol öz köňlüne gelen duýdulary gelşine sygyr setirlerine geçirip goýberipdir. Munuň özi häzirkі zaman sýurrealistik stiline neňzeýär. Feodal jemgyýetiň gadagan eden duýgulary, gaýtam, edil tebigy bolşunda, ýuwmарlanman böwsüp çykýar. Megerem, şeýle goşgularam poeziýada gerekdir. Sebäbi intimlik duýdulary beýan etmeli poeziýanyň esasy şahyrana alamatlarynyň biri diýip düşünýärim.

Güleňde titreşip, gyz, mämeleriň,
Gunçalap, düwmeläp, täze uç beren
Garaňkyda gardan ak mämeleriň.
Gysymlap gyşarsam seýdi köýnegiň,

Bal bilen ýugrulan ýag mämeleriň.
Gysymlap gyşarsam, gyz, mämeleriň.

Ten gözelligi şahyryň köňlüni maýyl edýär. Gözeliň göwsünden başlanan hyýal soňabaka herekete gelýär. Onsoň şahyr has çökder zatlara geçýär. Ýöne munuň beýanynda ol medeniýetligi, sypaýylygy saklap, has öwrümlü, has aýlawly beýanlara geçýär. Şeýdibem, söýgi lirikasy elhenç gödeklikden häzirki dilde aýdanynda, pornografiýadan halas bolýar.

Men arzymy söwer ýara ýetirsem,
Tutsam ak mämeden, oýnap otursam.
Göwnümde bar maksat – işim bitirsem,
Emsem lebleriňden bal maňa garşy.

Assa-seýkin basyp oýnan oýnunda
Her jaýy – her jaýy gel maňa garşy.

Ýa-da:

Köňlüm bähre tapar oýnan oýnuňdan,
Sekiz jennet ysy geler boýnuňdan...

Ýa-da:

Ýorgan-düşek, per ýassyk, öz goýnuňda jaý etseň,
Ýatsak, tursak, dalaşsak, döwrana, Ogulbike.

Ýa-da:

Daşdan gören bir diýsin golaý bolsun aramyz.
Bir ýorgana bir ýassyk döwrana, Ogulbike.

Düşnüksiz zat ýokmuka diýýärim. Meni geň galdyrýan, iň täsin ýeri şahyryň ýokarky setirlerinde başga däl-de, hut erotiki oýunlary suratlandyrýandygy. Munuň özi hemişe meni türkmen klassyky poeziýasynda pikir, beýan ediş erkinligiň şeýle oňat ýüze çykanlygy, degişli meselede biziň poeziýamyzyň şahyrana mümkinçilikleriniň Günbatar poeziýasynyňkydan, hatda žiwopisiniňkiden asla pes bolmandygy hakynda oýlandyrýar. Men

muny rassa çeperçilik nukdaýnazaryndan ähmiýetli položitel fakt hasaplaýaryn. Diýmek, bizde sungat durmuşy – adam duýgularyny beýan etmek meselesinde hemişe-de erkin bolupdyr. Şeýle erkinlik diňe erotiki däl, eýsem, ahlak hem ruhy çeperçilik energiýalarynyň-da güýçli ýüze çykmagyna purýja beripdir. Şeýdip, XIX asyr türkmen poeziýasynda lirizm tendensiýasy hasam güýçlenipdir. «Lirizm – munuň özi dünýäni her gezek şol pursadyň gaýtalanmazlygynda, birhili, täzedan açmak, onuň terligini, ozalbaşky serginligini hem-de serhoş ediji näzikligini syzmaýdyr» (W.Orlow). Şeýdip dünýäni duýuşda näziklik, serginlik hem ýürege ýakynlyk başlanýar.

Hut lirizmiň ussady bolany üçin Kemine meniň üçin XIX asyryň iň beýik şahyrlarynyň biri. Şahyr özüniň kalbyndaky duýgulary inçelik bilen bermäni başaýar. Öz kalbyny şu şahyr ýaly şygra geçirip bilen şahyr azmyka diýýärin.

Bu dünýäde gapyl bolup oturdym,
Deprenmedim şirin janyň barynda.
Jahanyň gaýgysyn tartyp getirdim,
Dara düşdüm giň jahanyň barynda.

Belent ýere çykyp, garandym daşym,
Köňlüm mün paradyr, ýalňyzdyr başym...
Göge uzatsam, elim göge ýetmeýär,
Ýere baksam, köňlüm karar etmeýär,
Seniň şu dünýäňe mährim gitmeýär
Gara ýeriň, aňdarhanyň barynda.

Nähili hasrat! Ýalňyzlyk, kemsinmek, durmuşdan nähili öýke-kine, dagy-dert, arman! Halys çykalgasyz galan ýüregiň hasratyny şeýle üýtgeşsiz bermek, ony öňki obraz, söz galybyna salmazdan geçirmek poeziýada uly täzelik dälmi näme?! Şu meselede şahyryň «Ýar seni» şygry aýratyn orunda durýar.

Bir guş idim, beýewanda tutuldym,
Bir daş idim, kenaryňdan atyldym,
Kemdir bagtym – Kerbelada tutuldym,
Yňraý-yňraý göre bilmen, ýar, seni.

Şahyryň getirýän obrazlaryny ýüze çykarýan hasraty, gynanjy bendiň soňky setirindäki agy sesine oňat gabat gelýär. Bent dürli illýuziýalardan durýar. Çölde tutulan guş, kenaryndan zyňylan daş – munuň özi şahyryň kemsidilen ýüregi. Kemsidilen ýüregiň, basgylanan şahsyýetiň agysy eşidilip dur. Şeýle uly hasrat ýöne bir gyz üçin çekilýän söýgi hasratyndan has ýokarda durýan ählumumy duýgy bolsa gerek. Gyz bu ýerde şahyr üçin öz ynjysyny daşyna çykarmaga bahana.

Mekge tarapynda, arşyň içinde,
Elim ýetmez beýik dagyň başynda,
Arslanyň agzynda, piliň dişinde
Yňraý-yňraý göre bilmen, ýar, seni.

Getirilýän obrazlar arzuwyň amala aşardan näderejede daşdygyny aýan edýär. Arş, beýik dag, arslanyň agzy, piliň dişi – eý-ho, bu zatlara bir kemsidilen görgüli nädip ýetip biler?! Asla mümkin zat däl. Giňişlik, uzaklyk duýgusynyň şeýle inçelik bilen berlişine men başga ýerde duş gelemok. Şahyr ýöne bir gyzy däl, ol bagtyny gözleýär, bagt bolsa şo hili daşlykda ýerleşýär, onuň yzyndan ýetmek asla mümkin däl.

Erotika hem lirizm XIX asyryň soňrak ýaşap hem döredip geçen şahyrlarynda-da köp duşýan hadysalar. Mollanepesde şeýle setirler bar:

Mar deý tillerin uzadyp,
Sokar seniň tylla saçyň.

Duýgynyň terligini geçirip bilýän nähili original obraz! Şeýle obrazlylyk poetiki täzelik bolup durýar. Ýa-da başga häsiýetli zat:

Siňe bakdym, oň görkünden uýaldym,
Başdan huşum aldy mahmalyň çeti.

Magşuk gyzyň mahmal ýaglygy – bürenjegi erotiki guýgulary oýarýar. Mahmal – şol duýgynyň predmeti, onuň başlangyjy. Nähili ajaýyp obraz! Ýöne, aýdan ýaly, Kemine maňa has inçe hem tebigy görünýär.

Annagylyç Mätäjiniň aýralyk pursatlary, özünden aýrylyp, özgä düşen ýaryny suratlandyryşyna bak!

Ele düşüp ekdi bolgan boz keýikniň balasy,
Awçylaryň awlagy ak maral elden gider.
Şeýle obrazly setirleri doly hem gutarnykly analiz etmek üçin
kän wagt hem pursat gerek. Şahyr ele düşüp, ekdi boldy diýýär,
özgä berlen gyz göz önüne gelýär, «boz keýikniň balasy» diýen
sözleri bolsa gyzyň gözelligini, owadanlygyny hem näzikligini
mümkin däl derejede berip bilýär.

Ilkagşam içeli şerap,
Dalaşaly oýun gurap.
Daňdan turup, zülýüň darap,
Timar bergin saçlaryňa.

Ine, bir agşamky daňdana çen dowam edýän söýgi wakalaryny
şahyr şeýdip bir bentde bir kemsiz edip berip goýberýär. Şu
hili täsinlikler diňe söýgi lirikasyna mahsus, diňe erotika
bilen baglanyşykly diýip düşünmeli däl.

Kylsa Mähtäji güman, behişdi haýwan başy sen,
Bolsa şolar jenneti, sen hem imanly bedew.

Ine, ikije setirde türkmen bedewine berip boljak ön-de-soňda
beýik baha berilýär. Munuň özi häzirki düşüňjämizde at hem
adam ahbetin diýmekdir. Diýmek, Gurbannazar ön aýdylan
pikirden habarsyzlykda öz kalbyna eden täsiri goşgusyna
geçiren eken. Mätäji-de, meniň pikirimçe, sözüň hakyky
manysynda indi açylmaly şahyrlaryň biridir. Edebiýaty
öwrenmegiň her döwürde bir hili derejesi bolýar. Häzir, meniň
pikirimçe, biziň klassykamyz babatda toplanan materiallary
giňden öwrenmegiň döwri gelip ýetdi. Munuň üçin bolsa güýç hem
kuwwat gerek.

XIX asyryň ahylarynda Misgingylyç, Dostmämet, Döwletmämet
Balgyzyl ýaly inçe lirikler ýaşap geçipdirler. Meniň
pikirimçe, olarda lirizm belent derejä galypdyr. Ýöne häzirki
zaman türkmen şahyrlary olaryň mysalynda lirizmiň ähli

çeperçilik mümkinçiliklerini entek doly öwrenenoklar.
Dostmuhammediň:

Meniň ahym köpdür, seniň – hesretiň,
Ikimizde galdy arman, gara göz.

Ýa-da:

Dostmuhammet saýrar göýäki bilbil,
Bilbil saýrar weli, hany täze gül.
Nägadyr elinde geçdi ömrüň kül,
Haýp bolduň sen nowjuwan, gara göz

– ýaly inçe hastara, şirin hesere ýugrulan setirleriniň
maňzyny alyp, aryňyň güllerden bal ýygnaýşy ýaly, täze
duýgulary edinip bilýän şahyrlar indi ýüze çykmaly.

Söhbetdeşlik